

شناسایی چالش‌ها و موانع گردشگری مذهبی در توسعه پایدار شهر مهران بر اساس مدل گراند تئوری*

محمد فرجی دارابخانی**^۱، هوشنگ مرادی^۲

^۱ استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

^۲ دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۱/۱/۲۰

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۱۱/۱۸

چکیده:

امروزه گردشگری به یکی از بزرگ‌ترین، جذاب‌ترین و پرمنفعت‌ترین صنایع در اقتصاد جهان تبدیل شده و محرک تغییرات مثبت در فضاهای جغرافیایی، از جمله فضاهای شهری قلمداد می‌شود، از این رو امروزه در اقتصاد بسیاری از کشورها مثل ایران که به صادرات تک‌محصولی مانند نفت وابسته هستند، توسعه گردشگری می‌تواند درآمدهای زیادی را تولید نماید. شهر مهران با برخورداری از موقعیت و پایانه مرزی و گمرکی پر اهمیت و کمترین فاصله با شهرهای مهم زیارتی و پایتخت سیاسی کشور عراق، دارای عملکرد غالب خدماتی بر مبنای صادرات، واردات و حمل و نقل کالا و مسافر؛ بویژه گردشگران مذهبی راهپیمایی عظیم اربعین و عتبات عالیات شناخته شده است. به طوری که هر سال بالغ بر ۷۰ درصد از گردشگران مذهبی چند میلیونی اربعین از شهر مهران تردد می‌کنند، لذا شناسایی موانع و عوامل بازدارنده‌ی توسعه گردشگری مذهبی در این شهر به عنوان هدف این پژوهش به منظور توسعه پایدار کالبدی، اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و محیطی آن از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. این پژوهش از نظر ماهیت، توصیفی - تحلیلی و از نظر هدف، کاربردی می‌باشد و داده‌ها و اطلاعات با استفاده از روش کتابخانه‌ای و مصاحبه عمیق به دست آمده‌اند. روش مورد استفاده در این پژوهش، «گراند تئوری» یا «نظریه زمینه‌ای» است. جامعه آماری این تحقیق شامل ۱۸ نفر از افراد آگاه و متخصصی می‌باشد که در حوزه گردشگری مذهبی نیز فعالیت داشته و به شیوه نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده‌اند. مصاحبه با جامعه هدف تا زمان رسیدن به حد اشباع ادامه یافت و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش تحلیل مضمون محتوا استفاده گردید. داده‌های حاصل از مصاحبه، گذرگاری سه‌گانه‌ی باز، محوری و انتخابی شد و از میان داده‌ها ۵۳ مفهوم و ۸ مقوله به دست آمد. نتایج این تحقیق حاکی از وجود ساختاری چهاربعدی بوده که شامل موانع اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی، زیرساختی - مدیریتی و محیطی می‌شود. نتایج این پژوهش می‌تواند به سیاست‌گذاران کمک می‌کند تا خط‌مشی‌ها و راهبردهای هوشمندانه‌تری در جهت رفع موانع یاد شده به منظور توسعه پایدار متقابل گردشگری مذهبی و شهری اتخاذ کنند.

واژه‌های کلیدی: موانع بازدارنده، توسعه پایدار، گردشگری مذهبی، گراند تئوری، مهران.

مقدمه و بیان مسأله:

Mohammad.faraji.d@pnu.ac.ir

* نویسنده عهده دار مکاتبات

** این مقاله مستخرج از طرح پژوهشی با عنوان "بررسی و تحلیل نقش گردشگری مذهبی در توسعه پایدار شهرهای گذرگاهی - مرزی با تأکید بر اربعین (مطالعه موردی: شهر مهران" با حمایت مالی دانشگاه پیام نور استان ایلام در سال ۱۴۰۱ - ۱۴۰۰ انجام شده است.

امروزه گردشگری در حال تبدیل شدن به یکی از ارکان اصلی اقتصاد تجاری جهان است (سالارزهی و میرزاده، ۱۳۹۴: ۱۲۴-۱۲۱)؛ و بسیاری از برنامه‌ریزان از آن به‌عنوان رکن اصلی توسعه یاد می‌کنند. در واقع توریسم در بسیاری از کشورهای جهان، یکی از پیچیده‌ترین کسب‌وکارهای بشری می‌باشد و به‌عنوان فعالیتی چندوجهی دارای کارکردها و اثرات مثبت گوناگون است که از جمله آن‌ها می‌توان به اشتغال‌زایی، کسب درآمد، جذب ارز و تقویت زیرساخت‌ها و ... اشاره کرد (زرآبادی و عبدالله، ۱۳۹۲، ۳۸). با رونق جهانی صنعت گردشگری، تعداد فزاینده‌ای از مناطق در کشورهای در حال توسعه، اهمیت توریسم را به‌منزله عاملی مهم در توسعه اقتصادی درک کرده‌اند (بهمنی و نامیان، ۱۳۹۹: ۱۷۳). توسعه توریسم در تمامی عرصه‌ها چه در سطح ملی و منطقه‌ای و چه در سطح بین‌المللی مورد توجه برنامه‌ریزان دولتی و شرکت‌های خصوصی قرار گرفته است. بسیاری از کشورها به این حقیقت پی برده‌اند که جهت بهبود وضعیت اقتصادی خود باید ابتکار عمل به خرج دهند و در صدد یافتن راه‌های جدیدی برآیند (عرب، زهرا؛ ۱۳۹۲: ۶۵). گردشگری به‌عنوان یک پدیده‌ی پرونق، دائماً خود را به سمت جلو می‌راند؛ اهمیت خود را گسترش می‌دهد و توجه اغلب افراد در سراسر جهان را به خود جلب می‌کند (بوهالیس و کاستا، ۲۰۰۶: ۱). همچنین پیش‌بینی شده است که تعداد گردشگران بین‌المللی که در سال ۲۰۱۰ یک میلیارد نفر بود که در سال ۲۰۲۲ به ۱/۶ میلیارد نفر افزایش پیدا کند و افزون بر آن، گردشگری به تنهایی منشأ بیش از ۱۰ درصد درآمد ناخالص داخلی در سطح جهان بوده است (فیروزجائیان و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۴۴؛ به نقل از سازمان جهانی گردشگری، ۲۰۰۹). گردشگری باعث توسعه پایدار شهرهای گردشگر محور شده است، از سوی دیگر نیز باید این نکته ذکر شود که پایداری شهرها نیز خود عاملی در توسعه گردشگری به شمار می‌آید (حاتمی نژاد و همکاران، ۱۳۹۴: ۶۳). گردشگری مذهبی نیز می‌تواند تغییرات عمده‌ای در شرایط اقتصادی جوامع محلی ایجاد کند (رضوانی و مرادی، ۱۳۹۱: ۱۶)؛ با توجه به اهمیت گردشگری در اقتصاد و اشتغال‌زایی، لزوم توجه به نقش گردشگری مذهبی در توسعه شهرها نیز به‌ویژه از لحاظ شاخص‌های پایداری توسعه بسیار حائز اهمیت است و نقش آن در برنامه‌ریزی برای توسعه شهرها جزء اولویت‌های اصلی برای توسعه این مناطق است (بمانیان و محمودی نژاد، ۱۳۸۸: ۲۲). گردشگری در چند دهه اخیر رشد قابل توجهی داشته است و با وجود انواع مختلف درگیری‌های داخلی و بین‌المللی، آشفستگی سیاسی، فعالیت‌های تروریستی، بلایای طبیعی، بیماری‌های همه‌گیر، بحران انرژی و آشفستگی اقتصادی در نقاط مختلف جهان، گردشگری به یکی از بزرگ‌ترین صنایع در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه تبدیل شده است (پاراماتی^۱ و همکاران، ۲۰۱۷: ۱). در واقع گردشگری باعث تحرک سرمایه‌های اجتماعی و بهبود کیفیت زندگی ساکنان از طریق تبادل فرهنگ، تجربه و کاهش بیکاری می‌گردد (سامرز^۲، ۲۰۱۹: ۲).

با وجود اهمیت بی‌بدیل صنعت گردشگری در توسعه و شکوفایی اقتصادی، سیاست‌گذاری‌های مناسبی در خصوص بهره‌برداری، توسعه و ارتقاء آن در کشور صورت نپذیرفته و عمده تلاش‌های مربوط به توسعه صنعت گردشگری در دهه اخیر، معطوف به خصوصی‌سازی واحدهای اقامتی، تبلیغات جهانگردی، آموزش نیروی انسانی، ساخت راه‌های ارتباطی و تخفیف‌های مالیاتی بوده که بیشتر جذب تقاضا را مد نظر قرار داده است. درحالی‌که چالش‌های پیش روی این صنعت، نه‌تنها استحکام و دوام بیشتر سیاست‌های جانب تقاضا را طلب می‌کند، بلکه سیاست‌گذاری ابعاد عرضه و سازمان‌دهی

†- Paramati

‡- Summers et al

ساختار فعالیت بنگاه‌ها را نیز می‌طلبد. از این رو توسعه گردشگری به‌عنوان یک استراتژی از جنبه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، اکولوژیک و نهادی مورد بررسی قرار می‌گیرد (واحدپور و جعفری، ۱۳۹۰: ۸۴). برای توسعه موفقیت‌آمیز گردشگری بالأخص گردشگری مذهبی، زیرساخت‌های مناسب لازم و ضروری است و در کشورها و مناطقی که دارای منابع و جاذبه‌های گردشگری می‌باشند، نداشتن زیرساخت‌ها باعث عدم استقبال گردشگرها شده و موجب محرومیت آن مناطق از مزایای صنعت گردشگری می‌شود. در بیشتر استان‌ها و شهرهای ایران به دلیل نبود زیرساخت‌های مناسب، چنین شرایطی حاکم می‌باشد، لذا بررسی و شناسایی مشکلات زیرساخت‌های مرتبط و سایر مشکلات از جمله فرهنگی، اجتماعی ... و اقدام لازم در جهت رفع آن‌ها نیازمند برنامه‌ریزی مدون می‌باشد و شهر مهران به‌طور خاص یکی از مناطقی است که با چنین مشکلاتی به‌شدت روبرو است. شهر مرزی مهران در استان ایلام همواره تحت تأثیر موقعیت مرزی قرار گرفته است، توسعه و به‌ویژه پایداری سکونتگاهی مهران همواره تابعی از موقعیت مرزی آن با فراز و نشیب‌های فراوان در روابط و تعاملات کشورهای ایران و عراق بوده است. حال بدون تردید، با عنایت به موقعیت و پتانسیل‌های طبیعی، گذرگاهی - مرزی و گمرکی شهر مهران، مخصوصاً که در دهه‌های اخیر به‌عنوان اصلی‌ترین پایانه باری و مسافری ملی و بین‌المللی تردد زائران عتبات عالیات بویژه در ایام اربعین حسینی (ع) ایفای نقش می‌کند، امکان بهره‌برداری از این ظرفیت برای توسعه پایداری - کالبدی - فضایی، اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی شهر بسیار محتمل به نظر می‌رسد. لذا در مطالعه حاضر، هدف شناسایی و ارزیابی فاکتورهای بازدارنده و موانع پایداری توسعه گردشگری مذهبی شهر مهران به‌منظور دستیابی به توسعه پایدار همه‌جانبه از ابعاد فوق می‌باشد. حال با توجه به اهمیت گردشگری در زمینه‌های متعدد؛ سؤال‌های اصلی پژوهش به این شرح است: چالش‌ها یا موانع پیش روی توسعه گردشگری مذهبی کدام است؟ آیا عوامل و مانع گردشگری از جنبه‌های مختلف بررسی شده است؟ پاسخگویی به سؤالات فوق نقشی بنیادین در استفاده مطلوب از ظرفیت گردشگری مذهبی اربعین در توسعه پایدار شهر مهران و منطقه نفوذ آن خواهد داشت.

مبانی نظری:

گردشگری را ابزاری برای تحرک اقتصاد حاشیه‌ای، ترویج و توسعه از طریق ایجاد اشتغال و درآمد تعریف کرده‌اند (ابی و کافریت، ۲۰۰۶: ۱۵۹) که در طول چند دهه‌ی گذشته به‌شدت گسترش یافته است. مطالعات نشان می‌دهد گردشگری دارای ظرفیت فوق‌العاده‌ای برای ایجاد رشد و توسعه در مناطق مقصد را دارا می‌باشد (سونگ و همکاران، ۲۰۱۲: ۱۶۵۷). گسترش گردشگری مذهبی در نقاط مرزی آثار مثبت بسیاری در زمینه‌ها و ابعاد مختلف اجتماعی و اقتصادی دارد. به‌طوری‌که موجب بالا رفتن پتانسیل‌های جوامع محلی برای توسعه، توسعه فعالیت‌های اقتصادی و تنوع‌بخشی به فعالیت‌های تولیدی مناطق روستایی را پیش از پیش ضروری نموده است (برد و همکاران، ۲۰۰۹: ۶۴۵)؛ همچنین، یک رهیافت جایگزین برای نیل به توسعه پایدار شهری به شمار می‌رود و با توجه به روند روزافزون تخلیه‌ی شهرها و مهاجرت مناطق مرزی سعی در ارائه راهبردهای جدید برای احیای این نواحی از طریق ایجاد فعالیت‌های مکمل یا متحول نمودن این نواحی با توجه به منابع طبیعی و انسانی آن‌ها دارد (علی اکبری و همکاران، ۱۳۹۷: ۴).

مفهوم مرز: مرز مهم‌ترین عامل تشخیص و جدایی یک واحد متشکل سیاسی از واحدهای دیگر است. در ضمن، وجود همین خطوط است که وحدت سیاسی را در یک سرزمین که ممکن است فاقد هرگونه وحدت طبیعی یا انسانی باشد، ممکن می‌سازد (برزگر و همکاران، ۱۳۹۹: ۳).

سکونتگاه‌های مرزی: یک سکونتگاه و شهر مرزی مکانی است که هستی و ادامه حیاتش به مرز وابسته است. یکی از مسائل سکونتگاه‌ها و شهرهای مرزی، موقعیت پیرامونی و حاشیه‌ای آن‌ها است که نسبتاً از مناطق مرکزی کشور و شهرهای اصلی دور هستند و در مقایسه با مناطق مرکزی سطح موفقیت و توسعه‌یافتگی کمتری دارند و در نتیجه غالباً جذابیت کمی دارند (Buursink, 2001:7)؛ از طرفی قرارگیری در موقعیت مرزی، برای سکونتگاه‌های مرزی ظرفیت و فرصت‌های خاصی را ایجاد می‌کند که می‌تواند منشأ تحولات توسعه‌ای آن‌ها باشد (رازپور، ۱۳۹۹).

در اکثر کشورهای در حال توسعه، سطح قابل توجهی از نیاز مردم مرزنشین از طریق مبادلات مرزی تأمین می‌شود که با وجود غیررسمی و محلی بودن آن دارای نقش پراهمیتی در بهبود زندگی ساکنان نقاط مرزی می‌شود. لذا برنامه‌ریزی کردن چنین مبادلات و جریان‌هایی در نوع خود، می‌تواند توسعه همکاری‌های متقابل اقتصادی، گسترش بازارهای محلی، ایجاد صلح و ثبات در مناطق مرزنشین، بهبود امنیت، بهبود زیرساخت‌ها و خدمات مورد نیاز منطقه، ترقی و پیشرفت توسعه اقتصادی نواحی مرزی، بهبود استانداردهای زندگی مردم، کاهش فقر و توزیع مناسب درآمد و تسریع همکاری‌های بیشتر بین نواحی مرزی را به همراه داشته باشد (فاخر و همکاران، ۱۳۹۶، ۹۱).

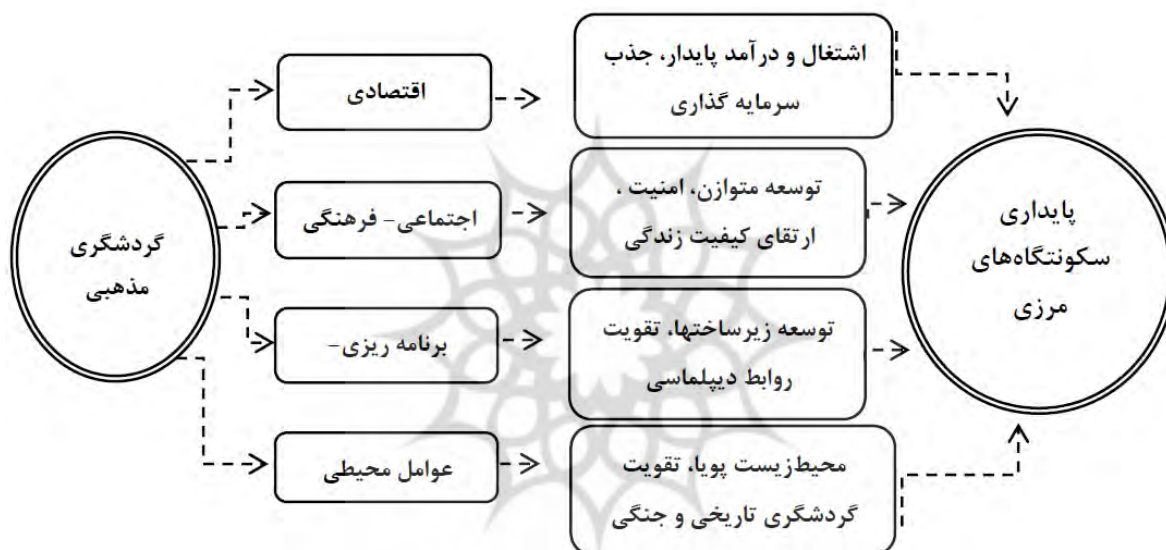
رویداد اربعین: رویدادها ساختاری اجتماعی دارند و در بستر فرهنگ‌های بین‌المللی، ناحیه‌ای و قبیله‌ای اتفاق می‌افتد. به‌طور کلی رویدادها، پدیده‌هایی موقتی هستند که هرکدام در نوع خود به دلیل تعامل بین اجزای رویداد، مردم، دستگاه‌های مدیریتی، طراحی، برنامه‌ریزی و اجرا منحصربه‌فرد هستند و برای استفاده از این تجربه منحصربه‌فرد، باید در محل آن رویداد حضور داشت تا فرصت تجربه آن را از دست نداد (زو^۱، ۲۰۰۷). جاذبه‌ی گردشگری کل فرایند سفر و رسیدن به مقصد است و در واقع خود شکل سفر کردن تبدیل به جاذبه‌ای می‌شود که افراد را برای این تجمع عظیم برمی‌انگیزاند. برخلاف سایر رویدادهای بزرگ که در جهان برگزار می‌شوند در رویداد پیاده‌روی اربعین نه تنها آسیب‌های فرهنگی و اخلاقی به حداقل ممکن می‌رسند، بلکه این رویداد بستری را برای رشد اخلاقیات روحیه‌ی جمعی و تقارب فرهنگی فراهم می‌آورد و در طول مدت این گردهمایی بزرگ، افراد مختلف طیفی از مشترکات اعتقادی و فرهنگی را در قالبی همگن به نمایش می‌گذارند و نهایتاً به بلوغ فکری و رشد معنوی می‌رسند (فرجی دارابخانی و مرادی، ۱۴۰۱).

توریسم: سازمان جهانی گردشگری^{**}، توریسم را از ابعاد مختلف، بر اساس تمایز در رویکرد به مکان بازدید به صورت ذیل تقسیم کرده است: گردشگری عبارت است از فعالیت‌های افرادی که برای استراحت، کار و دلایل دیگر به خارج از محیط سکونت معمول خویش سفر کرده، حداکثر برای یک سال متوالی در آنجا اقامت می‌کنند (نجفی چرمینی و قربان سرشت، ۱۳۹۱: ۶۵).

گردشگری مذهبی: گردشگری مذهبی به‌عنوان یک واقعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، دارای وظایف و کارکردهای مختلفی در جامعه می‌باشد. بازیابی روانی، آرامش روح، لذت بردن از فضای معنوی، مشاهده جلوه‌های مختلف آداب

و رسوم زیارتی، محصولات معنوی، اشتغال‌زایی، شناخت فرهنگ معنوی، احیای غرور ملی، پاسداشت میراث فرهنگی، شناخت شیوه‌های زندگی، ایجاد اعتماد به نفس فرهنگی، حفظ منابع فرهنگی، همگرایی فرهنگی، بروز تبادلات فرهنگی و رشد سرمایه‌های فرهنگی، از مهم‌ترین کارکردها و اثرات گردشگری مذهبی در جامعه می‌باشد (جعفر صمیمی و خبره، ۱۳۹۴: ۹۱؛ به نقل از Feyz Abadi et al, 2011).

هدف پژوهش حاضر شناسایی موانع و چالش‌های پایداری توسعه گردشگری مذهبی شهر مهران است. لذا نیازمند به یک چهارچوب تحلیل عملکردی است؛ بنابراین در یک ساختار ادراکی، دو حوزه برای شناسایی موانع گردشگری در مهران قابل‌شناسایی است؛ از یک طرف موقعیت و فضای جغرافیایی منطقه، و از طرف دیگر گردشگری مذهبی با تأکید بر اربعین به‌عنوان کارگزار اصلی توسعه‌ی پایدار شهر مرزی مهران. در نهایت، چگونگی و میزان اثرگذاری گردشگری مذهبی بر شاخص‌های توسعه پایدار شهری مهران و زیرشاخص‌های آن در چارچوب نظری تحقیق ارائه شده است (تصویر ۱).

تصویر ۱. چارچوب (نظری) گردشگری مذهبی و پایداری توسعه شهری مهران. منبع (ترسیم: نگارندگان ۱۴۰۱).

پیشینه تحقیق:

مطالعات و پژوهش‌هایی که در زمینه‌ی اثرات گردشگری بر پایداری توسعه‌ی سکونتگاه‌های مرزی صورت گرفته نشان می‌دهد اکثراً بر پیامدهای ناشی از گردشگری بر تحولات شهر و منطقه تأکید شده است و شناسایی و واکاوی موانع پایداری توسعه گردشگری مذهبی مناطق مرزی کمتر مورد توجه محققان قرار گرفته است. روگرسون در مقاله‌ی توسعه نامتوازن را یکی از ویژگی‌های آفریقای جنوبی دانسته، به بررسی اقتصاد گردشگری در مناطق محروم برای جبران رشد ناموزون آن پرداخته و بیان داشتند که سیاست‌های اخیر از طریق گردشگری در پی دستیابی به توسعه منطقه‌ای متوازن است (روگرسون، ۲۰۱۵). تپسی و آتلی^۵ در مقاله‌ای با عنوان بررسی پتانسیل گردشگری مذهبی مانيسا در ترکیه با یک چشم‌انداز بازاریابی، بیان می‌دارند با توجه به اینکه مانيسا متعلق به سه مذهب بزرگ است، اهمیت تاریخی- مذهبی بسیار مهمی دارد؛ راهکارهای عملی مختلفی برای بازاریابی خدمات و محصولات سوغاتی

5- Kartal, Tepsi & Ateli

همچون صنایع مینیاتوری، کارت پستال، مواد غذایی محلی و نوشیدنی‌های محلی در فروشگاه‌های کنار بناهای مذهبی در ترکیب با فعالیت‌هایی مانند کمپینگ، کوهنوردی و گشت‌وگذار و امثالهم ارائه می‌دهند (کارتال و همکاران، ۲۰۱۵). مینتر و تران^۶ در تحقیقی با عنوان شناسایی نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدات گردشگری مذهبی در استان نونگ خای تایلند نشان می‌دهد گردشگری مذهبی در استان نونگ خای این پتانسیل را دارد که با یک برنامه اقامت در معبد به‌عنوان یک محصول گردشگری مذهبی به شما فرهنگ بودایی تایلندی را معرفی کند. به‌منظور بهبود پتانسیل گردشگری مذهبی در آن، موارد زیر را مورد تأکید قرار داده است: ۱. تنوع فعالیت‌های مذهبی برای گردشگران ۲. بهبود منابع انسانی در گردشگری ۳. تنظیم وسایل نقلیه خدمات عمومی برای رفتن به معابد ۴. روابط گسترده عمومی ۵. همکاری با ذینفعان (مینتر و تران، ۲۰۱۴). کرمی و مدیری در تحقیقی با عنوان شناسایی مناطق مستعد گردشگری گامی در جهت دستیابی به توسعه منطقه‌ای، نشان می‌دهند جاذبه‌های طبیعی و تاریخی منطقه، اعمال مدیریت و تهیه یک طرح جامع منطقه‌ای می‌تواند بسترهای توسعه گردشگری و به‌تبع آن توسعه منطقه‌ای کلپورگان را فراهم آورد (کرمی و مدیری، ۱۳۹۸). معدن کن و همکاران در تحقیقی با عنوان توریسم و نقش آن در توسعه پایدار مناطق و سکونتگاه‌های مرزی، بیان می‌دارند دیدگاه‌های نوین در زمینه امنیت مناطق مرزی بر استراتژی توسعه پایدار در مناطق مرزی استوار بوده و آنچه می‌تواند امنیت مرزها را تضمین نماید توسعه پایدار مناطق مرزی به‌عنوان عاملی در جهت بهبود شرایط اقتصادی اجتماعی زیست‌محیطی و فرهنگی در این مناطق است (معدن کن و همکاران، ۱۳۹۳). فیروزجائیان و همکاران در تحقیقی با عنوان تحلیل کارکردی گردشگری مذهبی در ایران؛ فراتحلیلی از تحقیقات موجود، در یافتند که در خرده نظام زیستی، گردشگری مذهبی موجب بهبود زیرساخت‌های اساسی در منطقه، ایجاد اشتغال، افزایش درآمدها و بهبود اقتصادی شهرهای پذیرای گردشگر می‌شود. در خرده نظام شخصیتی، تأثیر آن بر برنامه‌ها و سیاست‌ها به‌صورت دوطرفه و دوجانبه است؛ بر خرده نظام اجتماعی بر افزایش کیفی زندگی، بالا رفتن امکانات رفاهی و افزایش انسجام اجتماعی تأثیرگذار است. در نهایت، انرژی حاصل از گردشگری به خرده نظام فرهنگی می‌رسد که در اینجا خرده نظام فرهنگی خودش را با پدیده‌ی انتقال و اشتراک فرهنگی و حفظ ارزش‌ها نشان می‌دهد (فیروزجائیان و همکاران، ۱۳۹۳). محمودی و همکاران در تحقیقی با عنوان واکاوی اثرات گردشگری مذهبی بر توسعه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی مورد مطالعه: حوزه نفوذ گردشگاهی شهر مشهد، با نتایج حاصل از رگرسیون نشان می‌دهند که گردشگری مذهبی به میزان ۷۹ درصد بر درآمد، ۶۸ درصد بر اشتغال و در مجموع ۷۷ درصد بر اقتصاد سکونتگاه‌های روستایی مورد بررسی مؤثر بوده است. در واقع توسعه گردشگری مذهبی در روستاهای دارای بقاع متبرکه در ایجاد اشتغال، افزایش درآمد و رونق اقتصادی تأثیر مثبتی داشته است و گردشگری مذهبی با ویژگی‌های ساختاری و کارکردهایش، عاملی مهم جهت احیاء اقتصاد روستاهای دارای این امتیاز و سایر روستاهای مجاور محسوب می‌شود (محمودی و همکاران، ۱۳۹۴). کمانگر و همکاران در تحقیقی با عنوان نقش گردشگری بر توسعه مناطق مرزی استان کرمانشاه مطالعه موردی: منطقه اورامانات، استنباط کردند که رابطه گردشگری با ایجاد فرصت‌های شغلی جدید، افزایش درآمد ساکنین، توسعه صنایع دستی و بومی و کاهش نرخ بیکاری در منطقه مرزی اورامانات در سطح ۹۹ درصد رابطه‌ای معنی‌دار است و تأثیر مثبت وجود دارد (کمانگر و همکاران، ۱۴۰۰).

⁶ Minster & Tran

انجام یک برنامه‌ریزی درست در زمینه توسعه گردشگری مذهبی و توجه به اینکه چه نوع فعالیتی و در چه سطحی می‌تواند برای توسعه این صنعت در جامعه میزبان مهم و سودآور باشد، می‌تواند به گسترش هر چه بیشتر آن کمک کند. اما بررسی ادبیات این حوزه نشان می‌دهد موانع مؤثر بر توسعه گردشگری مذهبی به گونه‌ای جامع بررسی نشده‌اند و در نتیجه تجزیه و تحلیل موانع، تشخیص ارتباط آن‌ها با یکدیگر و با گردشگری مذهبی، شناسایی موانع به گونه‌ای دقیق، و ارائه یک الگوی و مدل ساختاری برای توسعه گردشگری مذهبی در شهر مهران لازم و مفید به نظر می‌رسد؛ در این مقاله عوامل اصلی توسعه گردشگری مذهبی پس از بررسی ادبیات موضوع و مصاحبه با خبرگان، شناسایی شدند و برای تفسیر روابط بین ابعاد و شاخص‌های آن از الگوسازی و مدل نظریه زمینه‌ای مبتنی بر گراند تئوری استفاده شد، زیرا این الگو یک روش استقرایی مناسب برای شناسایی و ارزیابی روابط بین ابعاد و گویه‌ها است.

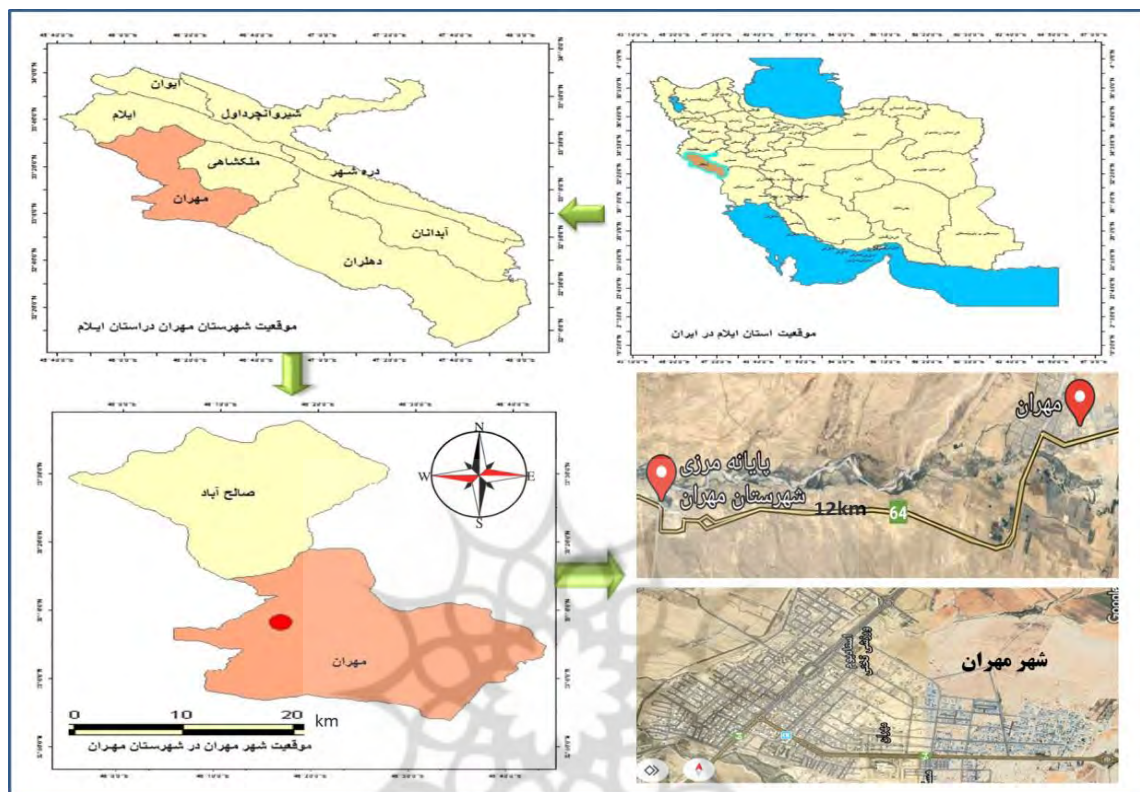
منطقه مورد مطالعه:

استان ایلام با ۲۰۱۵۰ کیلومتر مربع وسعت؛ معادل ۱/۴ درصد مساحت کشور، در غرب ایران واقع شده است. از شمال با استان کرمانشاه، از جنوب با خوزستان، از شرق با لرستان و در غرب با ۴۲۵ کیلومتر مرز مشترک، با کشور عراق همسایه می‌باشد (سالنامه آماری، استانداری ایلام، ۱۳۹۵). شهرستان مهران از شمال به ایلام، از شرق به دهلران و از غرب و جنوب غرب به کشور عراق محدود است (شکل ۱). شهر مهران، مرکز شهرستان مهران با ارتفاع ۱۵۵ متری از سطح دریا بر اساس آمار سال ۱۳۹۵ تعداد ۱۷۴۳۵ نفر جمعیت داشته است. این شهر علاوه بر دارا بودن بقاع متبرکه، بسترها و اماکنهای جذاب گردشگری جنگ و حماسه، دارای جاذبه‌های گردشگری منحصربه‌فرد و متنوع با کارکردهای مختلفی است و چنانچه هر یک از این موارد در فرایند و روند مربوط به برنامه‌ریزی توریسم قرار گیرند، می‌تواند آثار اقتصادی- کالبدی، اکولوژیکی و فرهنگی- اجتماعی مثبتی را برای شهر و منطقه (رشد اشتغال، درآمد، پایداری سکونتگاه‌ها، تثبیت و جذب جمعیت، افزایش گردشگران مذهبی- فرهنگی در سطح منطقه و...) به همراه داشته باشد. در واقع مهران از پتانسیل بالایی برای توسعه برخوردار است؛ داشتن ظرفیتهای و کانون‌های گردشگری، برخورداری از پایانه گمرکی، مردمانی فعال و پویا، منابع غنی کانی زیرزمینی نفت و گاز و مهم‌تر از همه گذرگاه مرزی امن، سهل‌الوصول و راحت برای تردد زائرین عتبات عالیات، بستر وسیع فعالیت‌های اقتصادی و تجاری و ترانزیت سوخت و کالا از امتیازات شهر و شهرستان می‌باشد. مهران با داشتن کمترین فاصله تا بغداد (۲۸۳ کیلومتر)، تا نجف (۳۰۳ کیلومتر)، تا کربلا (۲۷۹ کیلومتر)، تا سامرا (۴۴۴ کیلومتر) و فاصله کوتاه ۳۰ کیلومتری با اولین شهر مرزی عراق، به‌عنوان مهمترین گذرگاه مرزی جهت تردد اتباع دو کشور و صادرات و واردات شناخته شده و اغلب گردشگران این مسیر را به‌عنوان مسیر تردد انتخاب می‌کنند. مهم‌ترین رویدادی که امروزه می‌تواند بر توسعه شهر مهران اثرگذار باشد، کنگره بزرگ پیاده‌روی اربعین است که در سال ۱۴۰۱ بالغ بر ۲۱ میلیون نفر را در کشور عراق گرد هم آورد و در این بین، تردد زوار از مرزهای کشورمان نیز دارای رشدی شتابان است؛ به‌طوری که از ۵۰ هزار نفر در سال‌های اول شکل‌گیری کنگره اربعین، اکنون به بالغ بر ۲ میلیون نفر در سال ۱۴۰۱ افزایش یافته است و مهم‌تر این که حدود ۷۰ درصد آن از مرز بین‌المللی مهران انجام می‌شود که مرهون موقعیت جغرافیایی، دسترسی بهتر و امنیت بالاتر آن می‌باشد (جدول ۱).

جدول ۱: فاصله پایانه‌های مرزی ایران با عراق (برحسب کیلومتر)

نام پایانه	فاصله پایانه تا کربلا	نام پایانه	فاصله پایانه تا کربلا
پایانه مرزی شلمچه	۴۸۰	پایانه مرزی خسروی	۳۱۵
پایانه مرزی چزابه	۴۸۰	پایانه مرزی مهران	۲۷۹

منبع: اداره کل راه و شهرسازی ایلام، ۱۳۹۸.

شکل (۱): موقعیت جغرافیای شهر مهران در تقسیمات سیاسی. منبع: نگارندگان (۱۴۰۱).

در واقع شهر مهران که به دلیل انزوای جغرافیایی و موقعیت حاشیه‌ای و مرزی و اثرات جنگ تحمیلی، با محرومیت و توسعه‌نیافتگی تاریخی مواجه بوده است، در کمتر از دو دهه اخیر و به دنبال تغییرات سیاسی - حاکمیتی کشور عراق و ازسرگیری روابط متقابل دوستانه دو کشور و قابلیت‌های جدید پیش روی آن (ازجمله گردشگری مذهبی)، از پتانسیل بالایی جهت دستیابی به پایداری توسعه سکونتگاهی برخوردار شده و در صورت برنامه‌ریزی دقیق ملی و منطقه‌ای - محلی، مدیریت صحیح و سرمایه‌گذاری مناسب و منظم برای تأمین نیازها؛ ازجمله در زیرساخت‌های گردشگری و خدماتی مربوطه، حجم عظیمی از جمعیت زائرین عتبات عالیات را پذیرا خواهد بود که می‌تواند محرک اصلی توسعه پایدار شهری و زمینه تثبیت استقرار جمعیت را فراهم نماید.

روش تحقیق:

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر رویکرد پژوهش، اکتشافی و از نظر روش، پدیدارشناسی است و برای گردآوری داده‌ها از ابزار مصاحبه استفاده شده است. برای تدوین کلیات و مبانی نظری از روش‌های اسنادی و

برای بررسی و شناسایی چالش‌ها و موانع گردشگری مذهبی از روش میدانی استفاده شده است. اطلاعات به روش کتابخانه‌ای و میدانی گردآوری شده است. به این ترتیب که پس از بررسی ادبیات و متون موجود راجع به گردشگری مذهبی، مهم‌ترین چالش‌ها و عوامل بازدارنده استخراج و برای تنظیم پرسشنامه اولیه مورد استفاده قرار گرفته است. از این رو، این پژوهش با رویکردی کیفی به دنبال پاسخگویی به مسئله است. این تحقیق مبتنی بر روش سیستماتیک گراند تئوری^{۲۲} است. در این روش، پس از مشخص نمودن مسئله پژوهش و مرور ادبیات پیشین، نمونه‌گیری صورت می‌پذیرد. پس از بررسی انواع شیوه‌های نمونه‌گیری کیفی در پژوهش‌های مشابه (گولدینگ، ۲۰۰۲: ۶۷)؛ روش نمونه‌گیری نظری برای پژوهش کنونی انتخاب گردید. در این روش، نمونه‌گیری غیرتصادفی است و انتخاب نمونه‌ها در جهت هدف پژوهش می‌باشد. تحلیلگر داده‌ها در حین شکل‌گیری تئوری، در خصوص انتخاب نمونه بعدی تصمیم می‌گیرد تا زمانی که تئوری به شکل نهایی آن ارائه گردد. در روش گراند تئوری، تعداد نمونه‌ها از پیش مشخص نبوده و فرآیند نمونه‌گیری در حین تحلیل داده‌ها ادامه می‌یابد تا زمانی که تئوری به مرحله اشباع نظری دست یابد. جامعه آماری این پژوهش متخصصان در زمینه گردشگری بوده است. نمونه‌گیری بصورت کاملاً هدفمند و با استفاده از روش گلوله برفی و تا زمان رسیدن به تئوری اشباع انجام شد که در پایان این مرحله ۱۸ نفر به‌عنوان متخصص در این حوزه در کل شهر انتخاب شدند (جدول ۲).

تصویر (۲) مدل مفهومی تحقیق (مأخذ: نگارندگان)

در تصویر شماره ۲ فرایند روش تحقیق اسنادی این پژوهش آورده شده است. به این ترتیب که بعد از گزینش رویکرد نظری، اسناد عمده‌تأثیری جمع‌آوری شده و نمونه‌گیری از منابع صورت گرفته است. کنترل کیفیت منابع اسنادی بر اساس معیارهای صحت سنجی، اعتبار، نمایندگی و معنا بوده است. به‌منظور بررسی منابع و اسناد از تکنیک‌هایی مانند تعیین واژگان کلیدی، استفاده از فهرست مطالب و اعلام، فیش‌برداری، طبقه‌بندی، کدگذاری و سنخ‌شناسی بهره گرفته شده است. در این تحقیق تلاش شد تا با تلفیق روش گردآوری داده‌ها (مصاحبه فردی و مشاهده)، تلفیق منابع داده‌ها (نخبگان و متخصصان حوزه گردشگری) و حداکثر تنوع نمونه (از لحاظ مصاحبه با افراد

با سطوح مختلف شامل شهروندان و گردشگران) اعتبار داده‌ها تضمین شود. به‌منظور تضمین قابلیت تصدیق، پژوهشگر سعی نمود که پیش‌فرض‌های خود را تا حد امکان در روند جمع‌آوری و تحلیل و تفسیر داده‌ها دخالت ندهد. قابلیت انتقال‌پذیری داده‌ها با بازنگری یافته‌ها توسط نگارندگان که در میدان مصاحبه حضور داشته و تمامی نکات و سؤالات را یادداشت نموده رعایت شد. سؤالات در گفتگوهای فردی از افراد با مشخصات ذکر شده در فوق حول محورهای چالش‌ها و موانع توسعه پایدار گردشگری مذهبی و ... از دیدگاه آنان و همچنین پیشنهادها و راهکارهای مناسب جهت ارزیابی و شناسایی عوامل مرتبط با تحقیق بود که به‌صورت کامل در بخش یافته‌های تحقیق آورده شده است.

نظریه گراند تئوری (Grounded Theory)

تئوری داده بنیاد که با نام‌های تئوری برخورداره، تئوری زمینه‌ای و تئوری داده بنیاد نیز شناخته می‌شود، یک روش تحقیقی عام، استقرایی و تفسیری است (گلیزر و اشتراوس، ۱۹۶۷). بخش عمده رویکرد گراند تئوری در حوزه تجزیه و تحلیل داده‌ها است که از زاویه دید پاسخگویان تحلیل و معنی‌دار می‌شوند. ساختار اصلی تحلیل داده‌ها در گراند تئوری بر مبنای سه شیوه کُدگذاری باز، محوری و انتخابی است. منظور از کُدگذاری عملیاتی این است که طی آن داده‌ها تجزیه، مفهوم‌سازی و به شکل تازه‌ای در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند (محسنی تبریزی، ۱۳۹۵: ۱۳۲). تئوری برخورداره از داده‌ها (نظریه بنیادی) یک روش پژوهشی استقرایی و اکتشافی است که به پژوهشگر در حوزه‌های موضوعی گوناگون امکان می‌دهد تا بجای اتکا به تئوری‌های موجود و از پیش تدوین‌شده، خود به تدوین تئوری و گزاره اقدام نماید. این تئوری‌ها و گزاره‌ها به شکلی نظام‌مند و بر اساس داده‌های واقعی تدوین می‌شود. در واقع گراند تئوری روشی است برای کسب شناخت پیرامون موضوع مورد مطالعه و موضوع یا موضوعاتی که قبلاً در مورد آن‌ها تحقیق جامع و عمده‌ای نشده است و دانش ما در آن زمینه محدود است. این نظریه از مطالعه‌ی پدیده‌ای به دست می‌آید و به ساخت نظریه‌ای به‌صورت استقرایی منجر می‌شود تا محقق را قادر سازد آن نظریه را با رویکردی قیاسی بیازماید. چنین نظریه‌ای از دل و از درون داده‌های کیفی مأخوذ از کُنشگران و بر اساس تفاسیر و برداشت‌های ذهنی آنان از واقعیات موضوعی استنتاج و ساخته می‌شود (استراوس و کوربین، ۱۹۹۰: ۳۷-۳۱). روش مورد استفاده در این پژوهش، گراند تئوری یا نظریه‌ی زمینه‌ای است.

تکنیک‌های گردآوری اطلاعات

گردآوری داده‌ها و تجزیه و تحلیل آن‌ها دو روند به هم پیوسته‌اند. با توجه به ماهیت موضوع و بر اساس استراتژی روش نظریه بنیادی و همچنین جامعه‌ی مورد مطالعه، از روش‌ها و ابزارهای متنوع تحقیق کیفی شامل انواع مصاحبه، مشاهده و گردآوری اسناد و مدارک استفاده شده و داده‌های اولیه فراهم آمده‌اند. در این مقاله همانند دیگر پژوهش‌هایی که با روش تحقیق کیفی انجام می‌گیرد، تعداد دقیق افراد نمونه از قبل مشخص نبود، بلکه نمونه‌گیری‌ها در طول تحقیق مشخص شد و پژوهش و گردآوری داده‌ها زمانی متوقف شد که به اشباع نظری رسیدیم. در این تحقیق، متناسب با روش موجود، نمونه‌گیری‌ها از روش نظری و هدفمند به دست آمد و در نهایت، انتخاب نمونه و جمع‌آوری داده‌ها تا رسیدن به اشباع نظری ادامه پیدا کرد.

ویژگی‌های پاسخگویان:

یافته‌های توصیفی مربوط به متغیرهای جمعیت شناختی پژوهش نشان داده است که ۷۸ درصد پاسخ دهندگان را مرد و ۲۲ درصد را نیز زنان تشکیل داده‌اند. در این بین ۵۰ درصد آنان مدرک کارشناسی ارشد و ۲۷/۸ درصد تحصیلات بالاتر داشتند؛ بعبارتی در مجموع ۷۷/۸ درصد پاسخ دهندگان تحصیلات فوق لیسانس و بالاتر داشته‌اند (جدول ۲).

جدول ۲: نتایج آماری یافته‌های توصیفی

متغیرهای توصیفی	مشخصات	تعداد	درصد
سن	۲۵ - ۳۵	۳	۱۶/۶
	۳۶ - ۴۵	۸	۴۴/۴
	بالاتر از ۴۵	۷	۳۹
جنس	مرد	۱۴	۷۷/۷
	زن	۴	۲۲/۳
تحصیلات	لیسانس	۴	۲۲/۲
	فوق لیسانس	۹	۵۰
	و بالاتر	۵	۲۷/۸

(مآخذ: یافته‌های پژوهش ۱۴۰۱).

بحث:

یافته‌های پژوهش

تجزیه و تحلیل داده‌ها در این پژوهش در سه سطح گدگذاری باز، گدگذاری محوری و گدگذاری انتخابی صورت گرفت. در اولین مرحله (گدگذاری باز)، توصیف و طبقه‌بندی داده‌ها انجام شد؛ در مرحله‌ی گدگذاری محوری، مقوله‌ها و مفاهیمی که در مرحله‌ی گدگذاری باز شناسایی شده بود در تحلیل و ترکیبی جدید به یکدیگر مرتبط شدند تا در نهایت، در گدگذاری انتخابی از دل داده‌ها مدلی تحلیلی برای گردشگری مذهبی استخراج شد.

جدول گدگذاری باز: این جدول شامل دو بخش است: جدول گدهای اولیه‌ی استخراجی از مصاحبه‌ها (مقوله‌ی سطح اول) و طبقه‌های استخراج شده از مفاهیم به همراه گدهای ثانویه‌ی آنها (مقوله‌ی سطح دوم) (جدول ۳). نتیجه‌ی گدگذاری سه مرحله‌ای داده‌های گردآوری شده، به شیوه‌های مختلف استخراج شد. مطابق فرایند روش شناختی نخست از دل داده‌های اولیه، گدهای مرتبط با موضوع مشخص شدند و سپس به شیوه‌ی مقایسه‌ی مداوم از دل چندین گد، یک مفهوم استخراج شد و به همین شیوه سایر گدها نیز به مفاهیم تبدیل شدند. در مرحله‌ی بعد مفاهیم با هم یکی و در نهایت به ۵۲ مفهوم رسیدند. هر چند مفهوم در قالب یک مقوله قرار گرفتند تا ۸ مقوله‌ی سطح اول و ۴ مقوله‌ی سطح دوم به دست آمد. از میان این ۴ مقوله، موردی که بر تمامی مقوله‌ها تأثیر داشت به عنوان مقوله‌ی مرکزی انتخاب و در کنار ۳ مورد دیگر، اجزای نظریه‌ی گراند به دست آمده را تشکیل دادند.

کُدگذاری سطح اول: در این گام، به همه‌ی نکات کلیدی و مهم مصاحبه‌ها برچسب‌های مفهومی (کُدگذاری باز) مناسبی داده شد. سپس، آن‌ها در یک جدول قرار گرفتند. در اینجا جهت نمونه، کُدگذاری باز یکی از مصاحبه‌ها (جدول ۳). آورده می‌شود:

جدول ۳: کُدگذاری سطح اول

کُدگذاری سطح اول مصاحبه‌ی دوم		
❖ دانش و آگاهی	❖ موقعیت ژئوپلیتیکی منطقه	❖ اخلال در امور روزمره مردم محلی شهر
❖ عوامل مرتبط با آب	❖ نامناسب بودن زیرساخت‌ها	❖ ناهماهنگی سازمانی جهت رونق گردشگری
❖ شرایط آب و هوایی	❖ سلب آسایش و امنیت شهروندان	❖ فقدان نظارت کافی و اهرم‌های مؤثر کنترلی
❖ فقدان دانش و آگاهی	❖ افزایش میزان ناهنجاری‌های اجتماعی	❖ ناکافی بودن سیستم رفاهی، خدماتی، اقامتی و ...
❖ فقدان زیرساخت فناوری	❖ ساختار ضعیف تبلیغات و آگاهی بخشی	❖ تضعیف روابط اجتماعی و جدایی‌گزینی مردم شهر
		❖ اعمال روش‌های نامعقول و سلیقه‌ای در مواجهه با گردشگران

کُدگذاری سطح دوم (متمرکز): در این مرحله، به علت فراوانی کُد‌ها، کُدگذاری‌های اولیه به کُد‌های ثانویه تبدیل شده و کُد‌های همسان در یک طیف قرار گرفتند. به طوری که چند کُد ثانویه به یک کُد مفهومی تبدیل شد. جدول شماره ۴ نتایج کُدگذاری باز بر اساس کُد‌های مفهومی و تقسیم‌بندی به مقولات سطح اول و دوم و همچنین مرحله‌ی ساخت طبقات اصلی نظریه بعد از شناسایی مقولات سطح اول و دوم را نشان می‌دهد.

جدول ۴: مفهوم‌ها و مقوله‌های برگرفته از داده‌ها (کُدگذاری سطح دوم)

ردیف	مفهوم	سطح اول	سطح دوم
۱-	عدم‌حمایت از سرمایه‌گذاری در صنعت گردشگری	موانع اقتصادی	عوامل بازدارنده
۲-	برنامه‌ریزی‌های نامطلوب اقتصادی		
۳-	افزایش نرخ مالیات، عوارض و ... در بخش گردشگری		
۴-	عدم‌حمایت کافی از بخش خصوصی و تشویق به سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری		
۵-	نبود درآمد پایدار جامعه (شهروندان)		
۶-	نبود اشتغال پایدار شهروندان		
۷-	عدم نظارت کافی بر امکانات و تأسیسات		
۸-	آگاهی پایین جامعه در مورد توریسم و جاذبه‌های توریستی	موانع اجتماعی-فرهنگی	
۹-	کمبود امکانات رفاهی، بهداشتی و پزشکی		
۱۰-	مشکلات ذهنی، وجود پنداره‌های نادرست در مورد گردشگران		
۱۱-	اعمال روش‌های نامعقول و سلیقه‌ای با گردشگران		
۱۲-	ساختار ضعیف اطلاع‌رسانی و آگاهی بخشی		
۱۳-	افزایش میزان ناهنجاری‌های اجتماعی		
۱۴-	نداشتن استراتژی و برنامه مشخص از فرصت گردشگری		
۱۵-	موانع و ضعف‌های قانونی و اداری نظیر مقررات دست و پاگیر		
۱۶-	مشکلات قانونی و ضعف قوانین و مقررات حمایتی		

موانع برنامه‌ریزی- مدیریتی	موانع	۱۷- ضعف مدیریت و برنامه‌ریزی در جذب گردشگری
		۱۸- ضعف ساختار سازمانی
		۱۹- وجود تشکیلات موازی در بخش گردشگری
		۲۰- فقدان نیروی انسانی ماهر
		۲۱- ناکافی بودن زیرساخت ارتباط جمعی (شبکه‌ها)
	موانع محیطی	۲۲- نامناسب بودن پارک‌ها و فضاهای سبز شهر
		۲۳- افزایش آلودگی بصری در سطح شهر
		۲۴- محیط زیست نامناسب
		۲۵- آلودگی هوای شهر
		۲۶- عدم مکان‌گزینی جایگاه‌های دفع زباله
		۲۷- شرایط آب و هوایی
۲۸- عوامل مرتبط با آب		
عوامل فرهنگ و سنن	۲۹- آداب و رسوم	
	۳۰- تنوع گویش	
	موقعیت جغرافیایی	۳۱- اقلیم خاص
		۳۲- موقعیت مرزی
		۳۳- کمبود آب
		۳۴- تهدیدات مرزی
پیامدها	اثرات مثبت	۳۵- جذب سرمایه‌گذاری
		۳۶- افزایش کیفیت زندگی
		۳۷- توسعه زیرساخت‌ها
		۳۸- درآمد و اشتغال پایدار
		۳۹- تقویت تعاملات و مناسبات
	اثرات منفی	۴۰- افزایش قیمت کالاها و خدمات
		۴۱- افزایش میزان تورم (گران‌فروشی)
		۴۲- تغییر کاربری اراضی
		۴۳- افزایش ترافیک شهری و بین‌شهری
		۴۴- تخریب محیط‌زیست
۴۵- تولید زباله و افزایش آلودگی بصری در سطح شهر		
۴۶- آلودگی هوای شهر		
راهکارها (در قالب برنامه‌های کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت)	۴۷- آموزش هر چه بیشتر دست‌اندرکاران امور خدماتی و گردشگری	
	۴۸- فرهنگ‌سازی و اطلاع‌رسانی عمومی مردم در جهت برخورد مناسب با گردشگران و زائران	
	۴۹- ایجاد هماهنگی بین سیاست‌های جذب گردشگر با سایر سیاست‌های منطقه‌ای	
	۵۰- فعال کردن هر چه بیشتر بخش خصوصی در این زمینه با هماهنگی و نظارت دولت	
	۵۱- توسعه و تقویت برنامه رسانه‌های ارتباط جمعی جهت شناسایی و معرفی منطقه گردشگر پذیر	
	۵۲- تلاش برای سرمایه‌گذاری در زمینه تأسیسات اقامتی- رفاهی و بهبود کیفیت اماکن موجود	
	۵۳- بهبود فضای کسب‌وکار از طریق حمایت از شرکت‌های دانش‌بنیان در حوزه گردشگری مذهبی	

منبع: یافته‌های تحقیق

گذرگذاری محوری: در مرحله دوم تحلیل، مقوله‌های تولیدشده در مرحله پیشین، بر اساس مدل پارادایم، با هم مرتبط و رابطه‌ی آنها به شکل اولیه‌ای نشان داده شد؛ که در آن مقوله‌ی مرکزی شناسایی شده در این پژوهش، تبدیل شدن به جاذبه‌ی فرهنگی است. مقوله‌ها برای ارائه در مدل تصویر (۳) در پنج دسته‌ی زیر قرار گرفتند که در جدول شماره ۴ نیز قابل مشاهده است:

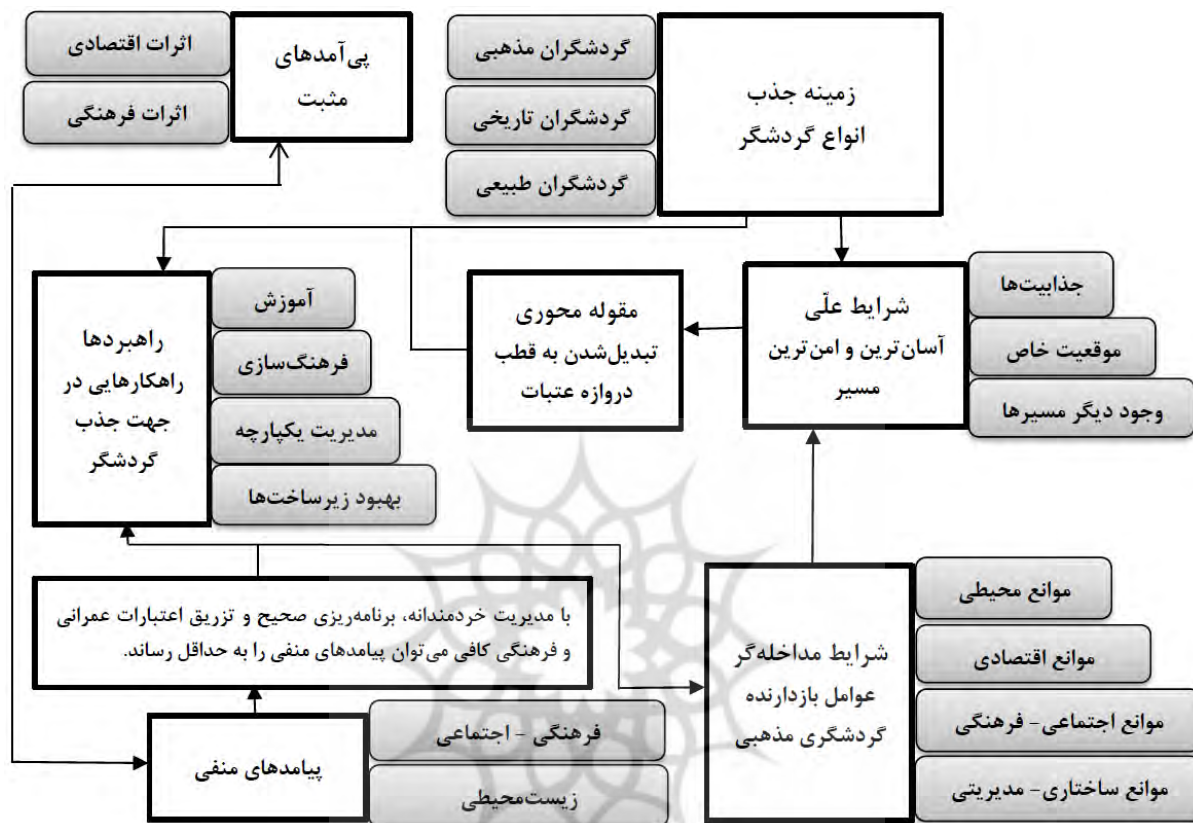
- ❖ زمینه یا جذب گردشگر (۲ مقوله)
- ❖ شرایط مداخله‌گر یا عوامل بازدارنده (۴ مقوله)
- ❖ شرایط علی یا جذابیت‌های گردشگری مذهبی (۳ مقوله)
- ❖ راهبردها یا راهکارها (۴ مقوله)
- ❖ پیامدها (۲ مقوله)

تصویر (۳) مدل اولیه تحقیق (منبع: نگارندگان)

گذرگذاری انتخابی: هدف گراندد تئوری تولید یک نظریه یا مدل است نه توصیف پدیده‌های موجود، بنابراین برای تولید یک مدل، باید سطوح و مقوله‌ها به‌طور منظم و معناداری با یکدیگر مرتبط شوند. این مرحله اصلی‌ترین مرحله‌ی این نظریه‌پردازی است، از این منظر که مقوله‌ی مرکزی را با ساختاری نظام‌مند به دیگر قسمت‌ها مرتبط می‌کند و آن‌ها را در چهارچوب یک روایت بیان می‌کند. با توجه به استنتاج و تفسیر نویسندگان از این موضوع، باید اذعان کرد که راهپیمایی اربعین و منحصربه‌فرد بودن جاذبه‌های آن در چارچوب گردشگری مذهبی، استعداد و ظرفیت توسعه پایدار شهری مهران را دارا می‌باشد. در این مسیر عوامل مداخله‌گری چون عدم آگاهی و شناخت، موانع قانونی و

موانع زیرساختی وجود دارند که با مدیریت و راهکارهایی چون آموزش، فرهنگ‌سازی، تبلیغات، مدیریت خردمندانه و کارا، تزریق منابع و امکانات می‌توان این عوامل را مدیریت کرد. این موارد مقوله‌ی راهبردها را در این تحقیق شکل دادند. در نهایت، در بخش مقوله‌های پیامدی شامل «اثرات مثبت و منفی» گردشگری مذهبی تبعات و اثرات توسعه گردشگری مذهبی بر جامعه محلی معرفی شدند (تصویر ۴).

تصویر ۴: مدل توسعه گردشگری مذهبی در مهران (مأخذ: یافته‌های تحقیق)

نتیجه‌گیری و پیشنهادها:

طی دهه‌های اخیر، صنعت توریسم در جهان، توسعه چشم‌گیری یافته و تغییرات اقتصادی و اجتماعی شگرفی را سبب شده است. اکثر کشورها به این حقیقت پی برده‌اند که جهت بهتر شدن وضعیت اقتصادی بایستی استراتژی‌های توسعه پایدار را در سرفه برنامه‌های توسعه‌ای خود قرار دهند و در راس آن از ظرفیت‌های انواع گردشگری توأم با رعایت ملاحظات زیست‌محیطی در جهت دستیابی به حداکثر سود و توسعه‌ی همه‌جانبه، بهره‌برداری مطلوب نمایند.

بدین ترتیب این صنعت یکی از ارکان مهم اقتصاد جهانی را در برمی‌گیرد و سرمایه‌گذاری در این صنعت پربازده‌ترین سرمایه‌گذاری‌ها محسوب می‌شود (رامشت و فیض‌اللهی، ۱۳۹۲: ۲). در این پژوهش با استفاده از روش پدیدارشناسی و با تکیه بر گراند تئوری، چهار مانع یا چالش اصلی اثرگذار بر توسعه گردشگری مذهبی شهر مهران با تأکید بر راهپیمایی عظیم اربعین شناسایی شد که عبارتند از: «موانع اقتصادی»، «موانع اجتماعی-فرهنگی»، «موانع زیرساختی-مدیریتی» و «موانع محیطی». یافته‌های پژوهش نشان داد که موانع اقتصادی با عناصری چون عدم حمایت

از سرمایه‌گذاری در صنعت گردشگری، سیاست‌های نامناسب اقتصادی، نبود درآمد و اشتغال پایدار، عدم حمایت از سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در امور زیربنایی بر سر راه توسعه گردشگری مذهبی مهران قرار دارد.

موانع اجتماعی- فرهنگی شامل شاخص‌هایی چون پایین بودن سطح آگاهی و دانش جامعه از صنعت گردشگری، فقدان امکانات رفاهی و بهداشتی، ضعف ساختارهای تبلیغاتی و اطلاع‌رسانی، فقدان برنامه‌ریزی و استراتژی مشخص می‌شود؛ چنانکه هنوز هم پندارهای نادرست و ذهنیت‌های نامطلوبی چون سلب آسایش و امنیت و افزایش میزان ناهنجاری‌های اجتماعی با حضور گردشگران وجود دارد. موانع زیرساختی- مدیریتی و موانع محیطی نیز شامل متغیرهایی مانند ضعف‌های قانونی و اداری نظیر قوانین دست و پاگیر، ضعف مدیریت و برنامه‌ریزی، ضعف ساختارهای سازمانی، کمبود نیروی انسانی متخصص، ناکافی بودن زیرساخت‌های ارتباط جمعی، شرایط آب و هوایی و محیط‌زیست شکننده است. باید گفت موارد اشاره شده از موانع اساسی و بنیادین گردشگری مذهبی مهران می‌باشد که در صورت مرتفع نشدن، اثرات نامطلوب و زیانباری در توسعه پایدار شهری و اقتصادی مهران را به همراه خواهد داشت، لذا مستلزم توجه جدی مدیران شهری و اقتصادی، متولیان و برنامه‌ریزان حوزه گردشگری مذهبی به‌ویژه در ارتباط با راهپیمایی عظیم اربعین به عنوان شاخص‌ترین عامل، فرصت و ظرفیت مولد اقتصادی برای نمود فضایی توسعه‌ی شهر می‌باشد. در امر برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری، برای پایداری گردشگری مذهبی در راستای برقراری توسعه پایدار شهری در ابعاد اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، برنامه‌ریزی- مدیریتی، کالبدی و محیطی، شناسایی عوامل بازدارنده توسعه گردشگری و اهتمام به رفع موانع ضروری است تا افزایش کیفیت زندگی، امنیت و رفاه و آسایش شهروندان را نیز توأمآ تأمین نماید. بر این مبنا بسترسازی ارائه خدمات زیربنایی و روبنایی و مدیریت واحد و یکپارچه ملی- منطقه‌ای و محلی و بسیج کلیه منابع و تسهیلات در راستای توسعه پایدار گردشگری مذهبی جهت حصول هدف‌های اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، مدیریتی و محیطی توسعه‌ی پایدار گردشگری مذهبی شهر مهران ضروری است. به عبارتی هم توسعه پایدار گردشگری مذهبی منجر به توسعه پایدار شهری مهران شود و هم توسعه پایدار شهری آن در چارچوب ایجاد جذابیت‌ها، امکانات و تسهیلات و پذیرش مطلوب گردشگران، موجبات توسعه پایدار گردشگری مهران را فراهم آورد؛ بطوریکه پیوند و ارتباط دوسویه‌ی این دو مقوله، منجر به توسعه پایدار همه جانبه شهر و منطقه شود.

نتایج تحقیق حاضر با نتایج تحقیقات پژوهشگرانی از جمله (مدهوشی و ناصرپور، ۱۳۸۲: ۳۴)، (تجلی، ۱۳۷۹)، (ثبوتی، ۱۳۸۵)، (توکلی و هدایتی، ۱۳۸۷، ۱۲) به لحاظ اهمیت موانع زیرساختی- رفاهی، برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری در زیرساختها، آموزش، تبلیغات و امنیت مطابقت دارد و به لحاظ اشاره به موانع فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و... نیز عمدتاً همسو می‌باشد؛ با این تفاوت که این مطالعات بیشتر بر روی گردشگری به مفهوم عام تأکید داشته‌اند و در حد شناخت نگارندگان این پژوهش، کمتر تحقیقی به روی شناسایی موانع توسعه گردشگری مذهبی پرداخته است. این پژوهش بینش جدیدی در مورد گردشگری مذهبی اربعین پیش روی محققان قرار می‌دهد. در این مقاله برای ارائه الگوی نهایی توسعه، از روش الگوسازی ساختاری تفسیری استفاده شد و میزان اثرپذیری و اثرگذاری موانع نیز با استفاده از (الگوی نظریه زمینه‌ای) تفسیر پدیدارشناسی مشخص شد. بر این اساس، موانع اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، زیرساختی- مدیریتی و موانع محیطی بترتیب بیشترین تأثیرگذاری و نفوذ را بر توسعه گردشگری مهران داشته؛ لذا لازم است که سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان، و مدیران کشوری و استانی برای رفع مشکلات و ضعف‌های مربوطه، و

دستیابی به توسعه پایدار، برنامه‌ریزی راهبردی متناسب داشته باشند. آن هم توسعه‌ای در چارچوب درک و لحاظ کردن ملاحظات زیست محیطی به نحوی که اثرات مثبت گردشگری مذهبی در توسعه پایدار شهری را تقویت و اثرات منفی، چالش‌ها و موانع توسعه ناشی از آن را تعدیل، کاهش و نهایتاً خنثی نمایند تا در یک سیکل مثبت و متقابل، هم گردشگری مذهبی باعث توسعه پایدار شهری تهران بشود و هم توسعه پایدار تهران موجبات جذب حداکثری گردشگران مذهبی را فراهم بیاورد و مکمل و محرک رشد و توسعه پایدار هم‌دیگر بشوند.

منابع:

- استراوس، انسلم و کوربین، جولیت (۱۹۹۰). اصول و روش تحقیق کیفی: نظریه‌مبنایی، اصول و شیوه. ترجمه بیوک محمدی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- برزگر، صادق، یازرلو، رضا و الهی چورن، محمدعلی (۱۳۹۹). واکاو اثرگذاری توسعه گردشگری بر پایداری نواحی مرزی ساحلی مطالعه موردی: شهر نوشهر. فصلنامه علمی علوم و فنون مرزی، دوره نهم، شماره ۳.
- بمانیان، رضا و محمودی نژاد، هادی (۱۳۸۸). مبانی برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، انتشارات هله، ص ۲۲.
- بهمنی پریسا و فرشید نامیان (۱۳۹۹). طراحی مدل اقتصاد گردشگری شهری با رویکرد ساختاری - تفسیری. مطالعات ساختار و کارکرد شهری، سال چهارم، شماره بیست و پنجم، ص ۱۷۳.
- تجلی، محمدحسین (۱۳۷۹). نقش توانهای توریستی در توسعه اقتصادی شهر کرمان، پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران.
- توکلی، مرتضی و هدایتی، صلاح (۱۳۸۷). چالش‌های گردشگری در مناطق مرزی. مطالعه موردی سیستان و بلوچستان، مجله علمی پژوهشی فضای جغرافیایی، شماره ۲۳.
- ثبوتی، حجت (۱۳۸۵). بررسی عوامل تأثیرگذار در توسعه گردشگری، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
- جعفری صمیمی، احمد و خبره، شیما (۱۳۹۴). اثر گردشگری مذهبی بر رشد اقتصادی در استان‌های ایران. فصلنامه فضای گردشگری، سال چهارم، شماره ۱.
- حاتمی نژاد، حسین و شریفی، امیر (۱۳۹۴). بررسی نقش گسترش گردشگری شهری بر توسعه پایدار شهری (نمونه موردی: شهر سنندج)، گردشگری شهری، دوره ۲، شماره ۱.
- رازپور، مهدی (۱۳۹۲). بررسی عوامل و تحلیل پیامدهای اقتصاد غیررسمی مرزی در تحولات فضایی شهرستان مرزی بانه، پایان نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی دکتر رضا خیرالدین، دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران.
- رامشت محمدحسین، فیض الهی مریم (۱۳۹۲). الویت گذاری کانون های گردشگری دشت ابراهیم آباد یزد، برنامه ریزی فضایی، دوره ۳، شماره ۲، پیاپی ۹.
- رضوانی، محمدرضا و مرادی، مهرانوش (۱۳۹۱). امکان‌سنجی توسعه گردشگری با رویکرد سیستمی در روستاهای حاشیه کویر میقان اراک.
- زرآبادی، زهرا سادات سعیده و عبدالله بهار (۱۳۹۲) ارزیابی عوامل موثر در توسعه صنعت گردشگری منطقه آزاد چابهار با بهره گیری از روش فرایند تحلیل شبکه ای (ANP)، معماری و شهرسازی ایران، دوره ۴، پاییز و زمستان، ۱۳۹۲، شماره ۶.
- سالارزهی، حبیب الله و میرزاده ارمینا (۱۳۹۴). شناسایی و اولویت بندی راهبردهای توسعه گردشگری در منطقه آزاد تجاری صنعتی چابهار با رویکرد ترکیبی SWOT- AHP، پژوهشهای مدیریت عمومی زمستان ۱۳۹۴، شماره ۳۰، ص ۱۲۴-۱۲۱.

- سالنامه آماری ایلام (۱۳۹۵). استانداری ایلام، صص ۵۲-۴۱.
- عرب، زهرا (۱۳۹۳). بررسی و مطالعه تأثیر هنر - صنعت گردشگری بر رشد و توسعه اقتصادی در ایران و کشورهای OECD در سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۳، صص ۶۵.
- علی‌اکبری، اسماعیل؛ رهنمایی، محمدتقی و صفرعلی زاده اسماعیل (۱۳۹۴). مدیریت یکپارچه‌ی گردشگری، راهبردی برای توسعه منطقه‌ای در استان آذربایجان غربی، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال پنجم، شماره ۱۱، صص ۴.
- فاخر، حسنعلی و حسینی گل‌افشانی، سید احمد (۱۳۹۶). بررسی رابطه بین شاخص‌های ذهنی مبتنی بر درک و نگرش جامعه محلی و بهبود کیفیت صنعت گردشگری (مورد مطالعه: استان البرز). گردشگری شهری، دوره ۴، شماره ۴، صص ۹۱.
- فرجی‌دارابخانی، محمد و مرادی هوشنگ (۱۴۰۱). بررسی و تحلیل نقش گردشگری مذهبی در توسعه پایدار شهرهای گذرگاهی - مرزی با تأکید بر اربعین (مطالعه موردی: شهر مهران).
- فیروزجائیان، علی‌اصغر؛ یوسفی، ندا و میرمحمدتبار، سید احمد (۱۳۹۳). تحلیل کارکردی گردشگری مذهبی در ایران (فرا تحلیلی از تحقیقات موجود). مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، شماره ۸، صص ۱۶۵-۱۴۳.
- کرمی، مهرداد و مدیری مهرداد (۱۳۸۹). شناسایی مناطق مستعد گردشگری گامی در جهت دستیابی به توسعه منطقه‌ای (مطالعه موردی کلپورگان). نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، جلد ۱۴، شماره ۱۷، صص ۶۵.
- کمانگر و همکاران (۱۴۰۰). نقش گردشگری بر توسعه مناطق مرزی استان کرمانشاه مطالعه موردی: منطقه اورامانات، فصلنامه علمی علوم و فنون مرزی، دوره دهم، شماره ۱، صص ۳۱.
- محسنی تبریزی، علیرضا (۱۳۹۵). روش تحقیق کیفی در مکاتب تفسیری (زمینه و کاربرد). تهران: اطلاعات.
- محمودی، حمیده؛ قاسمی، مریم و شایان، حمید (۱۳۹۴). واکاوی اثرات گردشگری مذهبی بر توسعه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی مورد: حوزه نفوذ گردشگاهی شهر مشهد، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال ۵، شماره ۲۰.
- مدهوشی، مهرداد و ناصرپور، نادر (۱۳۸۲). ارزیابی موانع توسعه صنعت گردشگری استان لرستان، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، دوره ۷، شماره ۲۸، صص ۵۸-۲۵.
- معاونت برنامه‌ریزی استانداری ایلام، سالنامه آماری؛ ۱۳۹۵.
- معدن کن و همکاران (۱۳۹۳). توریسم و نقش آن در توسعه پایدار مناطق و سکونت‌گاه‌های مرزی، همایش ملی مرزن‌بینی توسعه پایدار و فرصت‌های سرمایه‌گذاری، دانشگاه آزاد اسلامی پارس‌آباد، صص ۱.
- نجفی چرمینی، حسین و قربان سرشت، مرتضی (۱۳۹۱). تجزیه و تحلیل عوامل مؤثر بر نظم و امنیت در تفرجگاه‌ها و توسعه صنعت گردشگری. فصلنامه دانش انتظامی گلستان، دوره ۳، شماره ۱۲۱۱، صص ۶۵.
- واحد پور، غلامحسین و جعفری مهتاب (۱۳۹۰). راهبردهای مدیریت و توسعه پایدار زیرساخت‌های گردشگری ایران با تأکید بر مدل SOWT. فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال اول، شماره ۱، صص ۸۴.
- Abby Liu, Geoffrey Wall, 2006, Planning tourism employment: a developing country perspective, Tourism Management 27, 159 – 170.
- Buhalis, D and Costa, C. (2006). tourism Business Frontier (consumers, products and industry), oxford: Elsevier.
- Buursink, Jan. (2001). The binational reality of border-crossing cities. GeoJournal Vol. 54, No. 1, Binational Cities (2001), pp. 7-19 (13 pages).
- Byrd, E, Bosley, H. & Dronberger, M. (2009). Comparisons of stakeholder perceptions of tourism impacts in rural eastern North Carolina. Journal of tourism Management, 30 (1): 639- 703.
- Feyze Abadi, J. Vaziri, M. And Mahbob, S.J. (2011). Misaghoreza Confrance, 41.
- Glaser, Barney G., & Strauss, Anselm L. (1967), the Discovery of Grounded Theory: The Strategies for Qualitative Research.

